

УДК 376.36

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.19>

Інна МАРЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0009-0001-5458-0261

Світлана ЧУПАХІНА

доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0003-1274-0826

Наталія КИРСТА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-6777-4890

Бібліографічний опис статті: Марченко, І., Чупахіна, С., Кирста, Н. (2023). Комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення за допомогою природних експресивних засобів: особливості навчання. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 125–133, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.19>

КОМУНІКАЦІЯ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРИРОДНИХ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ: ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ

В статті висвітлюється проблема комунікації дітей із відсутністю звучного мовлення за допомогою невербальних засобів спілкування.

В процесі аналізу досліджень встановлено, що для дітей без мовлення, через особистісні особливості психофізичного розвитку та відсутності можливості спілкуватися вербально, стає актуальним використання невербальних засобів, завдяки яким вона зможе виражати свої потреби та бажання, передавати набуті нею знання та уміння.

Метою дослідження є визначення поняття та ролі природних експресивних засобів у комунікативному розвитку дітей без мовлення, прийомів навчання дітей комунікувати за допомогою означених невербальних засобів.

В дослідженні описано послідовність дій у навчанні природної жестової комунікації, визначені основні групи жестів і вимоги до їх використання. Розкриваються прийоми формування уміння дитини встановлювати зоровий контакт із оточенням, адекватно реагувати на звернення.

У статті розкрито поняття «жести» як рухи рук, які виражають внутрішній стан людини, вказують на будь-який об'єкт зовнішнього середовища та «емоції» як компоненту символічної не мовленнєвої діяльності та їх значення в житті людини.

Доведено, що дітей з особливими освітніми потребами навчають використовувати жести задля супроводу усного мовлення. Послідовність таких жестів відповідає звучному усному мовленню, за умови, що жести комунікація супроводжують говоріння. Жести за таких умов виконуються дуже повільно, під час складання речень вимагають дотримання певних правил, дозволяють візуалізувати образ того чи іншого слова, дії. Встановлено, що вибір жестів зумовлено вимогою інтересів і підпорядковано конкретному життєвому оточенню дитини.

Подаються прийоми формування у дітей із тяжкими порушеннями мовлення вміння виражати свої емоції та керувати ними у відповідності до ситуації, а також вміння розуміти емоції інших людей.

Ключові слова: тяжкі порушення мовлення, комунікація, експресивні засоби комунікації, жести, міміка, емоції, навчання.

Inna MARCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0009-0001-5458-0261

Svetlana CHUPAKHINA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0003-1274-0826

Nataliia KYRSTA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0002-6777-4890

To cite this article: Marchenko, I., Chupakhina, S., Kyrsta, N. (2023). *Komunikatsii ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia za dopomohoiu pryrodnykh ekspresyvnnykh zasobiv: osoblyvosti navchannia* [Communication of children with severe speech disorders using natural means of expression: peculiarities of learning]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 125–133, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.19>

COMMUNICATION OF CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS USING NATURAL MEANS OF EXPRESSION: PECULIARITIES OF LEARNING

The article covers the problem of teaching communication of children without oral speech using non-verbal means of communication.

In the process of research analysis, it was found that for children without speech, due to the personal characteristics of psychophysical development and the lack of the ability to communicate verbally, the use of non-verbal means is becoming relevant, thanks to which they can express their needs and desires, transfer the knowledge and skills they have acquired.

The purpose of the study is to determine the concept and role of natural expressive means in the communicative development of children without speech, methods of teaching children to communicate with the help of certain non-verbal means.

In the study, the sequence of actions in learning natural gestural communication is described, the main groups of gestures and the requirements for their use are defined. Techniques for forming a child's ability to make eye contact with the environment, to adequately respond to appeals, are revealed.

It has been proven that children with disabilities are taught to use gestures to accompany oral speech. The sequence of such gestures corresponds to sonorous oral speech, provided that gestural communication accompanies speech.

The article reveals the concept of «gestures» as hand movements expressing the inner state of a person, pointing to any object in the external environment, and «emotions» as a component of symbolic non-verbal activity and their significance in human life.

It has been proven that children with special educational needs are taught to use gestures to accompany oral speech. The sequence of such gestures corresponds to sonorous oral speech, provided that gestural communication accompanies speech. Gestures under such conditions are performed very slowly, during the composition of sentences they require compliance with certain rules, they allow visualizing the image of a particular word or action. It was established that the choice of gestures is determined by the requirement of interests and subordinated to the child's specific life environment.

Techniques for the formation in children with severe speech disorders of the ability to express their emotions and manage them in accordance with the situation, and the ability to understand the emotions of other people, are presented.

Key words: severe speech disorders, communication, expressive means of communication, gestures, facial expressions, emotions, education.

Актуальність проблеми. Комунікація – один із основних засобів реалізації завдання адаптації дитини до нових умов. Вплив комунікації у формі її позитивного впливу простежується у всіх сферах психічного життя дитини – від процесів сприймання до становлення особистості та самосвідомості. Завдяки комунікативній діяльності дитина набуває життєвого досвіду. Від рівня спілкування залежить не лише навчальна діяльність, а й самопочуття дитини. У соціальному розвитку дітей дошкільного віку провідну роль відіграють комунікативні здібності. Вони дозволяють розрізняти ті чи інші ситуації спілкування, розуміти стан людей у певних ситуаціях і на основі цього адекватно вибудовувати свою поведінку. Особливості комунікативного розвитку дітей у нормотиповому онтогенезі широко представлено в дослідженнях учених у загальній педагогіці та психології (Marchenko, 2019; Anderson, 2002).

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема діагностики, формування та розвитку комунікації у дітей із тяжкими порушення мовлення (ТПМ) є вкрай актуальною у сучасній спеціальній педагогіці з огляду на закон України «Про освіту», Державну національну Програму «Освіта» («Україна XXI століття»), Закон України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)». Особливості та можливості комунікації означеної категорії дітей вивчаються сучасними закордонними та вітчизняними вченими (Marchenko, 2019; Sichkarchuk, 2012).

Відзначено, що у дітей із ТПМ в різній формі та різному ступені проявляється порушення комунікативної здібності (Трофименко, 2018). Особливо це прослідковується у дітей із відсутністю звучного мовлення (за психолого-педагогічною класифікацією – визначено I рівень загального недорозвитку мовлення). Спільним для таких дітей є стійке зниження або відсутність мотивації до спілкування, прагнення до

взаємодії із оточенням, невміння орієнтуватися у ситуації взагалі або вузькоситуативно за допомогою дорослого, розлади поведінки, труднощі у контактах, недостатність невербальних засобів комунікація, малорухома міміка, підвищена емоційна виснаженість. Афективне порушення може виникати під впливом звичайних тактильних, зорових і слухових подразників, особливо підсилюючись у незвичних для дитини умовах. Підвищена емоційна збудливість нерідко поєднується із плаксивістю, дратівливістю, примхливістю, реакціями протесту та відмови, які значно посилюються в новій для дитини обстановці, а також при стомленні (Martynenko, 2010; Marchenko, 2019; Sichkarchuk, 2012; Anderson, 2002).

Для дитини без мовлення, внаслідок особливостей психофізичного розвитку та відсутності можливості спілкуватися вербально, стає актуальним навчання використання невербальних засобів, завдяки яким вона зможе виражати свої потреби та бажання, передавати набуті нею знання та уміння. У таких спосіб спілкування до мінімуму зводиться поведінкові проблеми, підвищиться якість життя дитини, розуміння можливостей впливу та взаємодії із іншими.

Метою дослідження є визначення поняття та ролі природних експресивних засобів у комунікативному розвитку дітей без мовлення, обґрунтування прийомів навчання дітей комунікувати за допомогою означених невербальних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невербальні засоби спілкування – це система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми (Iezhova, 2011; Sichkarchuk, 2012). Слід зауважити, що невербальна комунікація є найважливішим, поряд із звучним мовленням, засобом спілкування та взаєморозуміння людей. Вона кодується у певний спосіб (рис. 1).

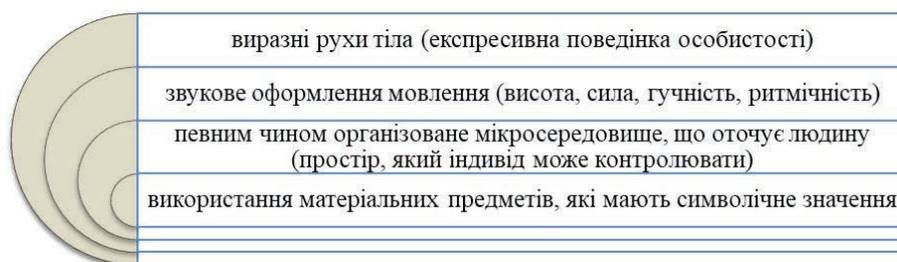

Рис. 1. Способи кодування невербальної комунікації

Отже, під невербальними засобами розуміють різні замітники звучного мовлення, що впливають через прямі сенсорні та тілесні контакти.

Невербальні засоби комунікації поділяють на декілька груп: природні експресивні, штучні експресивні, професійні та спеціальні або альтернативні.

До групи природних експресивних засобів належать: міміка, жести, пантоміма, вокалізація. Всі вони виконують функції передачі емоцій, пояснення, коментарю, заміщення окремих слів або фраз. Деякі з цих знаків універсальні, скажімо, посмішка, яка є виявом доброзичливого ставлення однієї людини до іншої.

Експресивно-мімічні засоби виникають в онтогенезі першими, однак зберігають своє значення для взаємодії із оточенням впродовж усього життя людини в ізольованій формі або у поєднанні з іншими комунікативними системами. Ще не маючи мовлення, малюки успішно сигналізують дорослим про свій стан, бажання, переживання, використовуючи рухи тіла, міміку, жести, інтонації голосу. Посмішка немовляти, яка виникає як вроджений рефлекс, поступово наповнюється соціальним змістом і стає реакцією на людський голос чи обличчя. Починаючи з неї, малюки збагачують свої виразні рухи поглядами, підніманням кінцівок, голосовими звуками, сміхом тощо. Ці експресії передають позитивне ставлення дитини до дорослого (Boriak, Kosenko, 2021).

Невербальні засоби спілкування доповнюють вербальне мовлення, характеризують емоційні стани партнерів зі спілкування, створю-

ють психологічний контакт між партнерами. У випадках відсутності або обмеження усного мовлення рухи тіла та жести стають єдиним доступним комунікативним засобом вираження повідомлень і розуміння оточення.

Жести – це рухи рук, які виражають внутрішній стан людини або вказують на будь-який об'єкт зовнішнього середовища. Жести поділяють за їх призначенням (рис. 2) (Kompanets, 2011).

Актуальним є світовий досвід використання додаткової і альтернативної комунікації (жестова комунікація) (рис. 3) (Anderson, 2002).

Підтримуюча комунікація за допомогою жестів відрізняється від мови жестів глухих людей. Рухи класифікують як знаки, якими користуються в процесі комунікації. Іноді люди користуються мовою тіла, не усвідомлюючи це. Жест – це підказка того, що відбувається у людини (Marchenko, 2019).

Дітей із обмеженими можливостями навчають використовувати жести, які супроводжують усне мовлення. Послідовність таких жестів відповідає звучному усному мовленню, оскільки вони супроводжують говоріння. Ці жести виконуються дуже повільно, вимагають дотримання певних правил під час складання речень. Навчання жестах не вимагає від оточення будь-яких спеціальних знань. Важливо виявити інтерес до цієї форми комунікації і готовність відбирати та вчити жести разом із дитиною (Kompanets, 2011).

Е. Вілкен (Wilken) розроблено метод «комунікації із опорою на жести», який розрахований на «без мовленнєвих» дітей зі збереженим

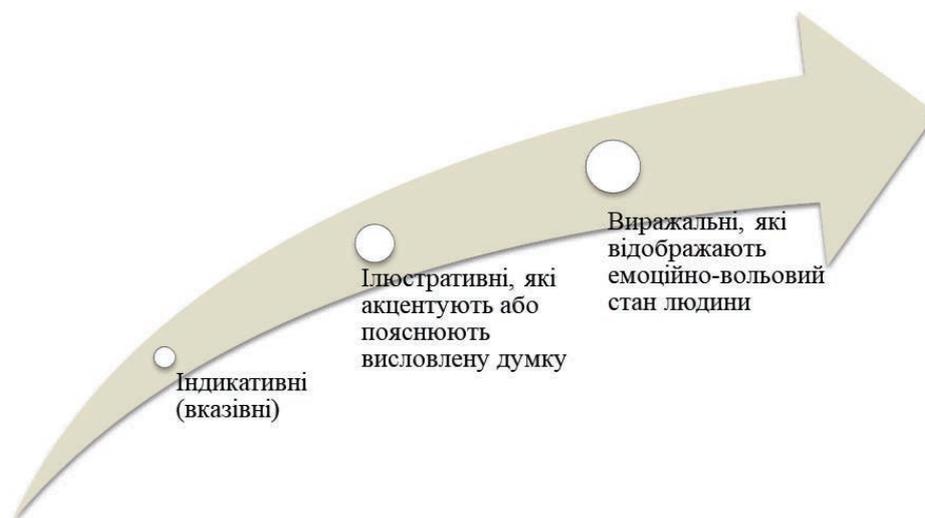

Рис. 2. Призначення жестів людини

Рис. 3. Світовий досвід використання додаткової і альтернативної комунікації (жестова комунікація)

слухом. Продукування дітьми усного мовлення супроводжується жестикуляцією ключових слів висловлювання. Навчання дітей використовувати жести дозволяє розширити їх комунікативні можливості засобом візуалізації усної інформації і підготувати до усного мовлення. Комунікацію з опорою на жести включають на етапі достатньо сформованого імпресивного мовлення за обмеженості експресивного. Використання комунікації із опорою на жести полегшує розуміння дитини оточенням, дозволяє уникнути зневіри від власної неспроможності та відчутти задоволення від комунікації (Boriak, Kosenko, 2021; Walker, 1985).

Іноді діти без мовлення починають використовувати жести спонтанно: вказують рукою або пальчиком на те, що їм хочеться, зображують посмокування пляшечки (пальця, язика), якщо зголодніли тощо. Але спонтанних жестів недостатньо для розвитку словника, мовлення та мислення загалом. В побут потрібно ввести упорядковану систему жестів, а також потурбуватися про те, щоб оточення дитини (в родині, на дитячому майданчику, в дошкільному закладі) розуміли ці жести однаково та теж використовували їх паралельно зі звичайним, словесним мовленням. До використання жестів визначено низку вимог (рис. 4).

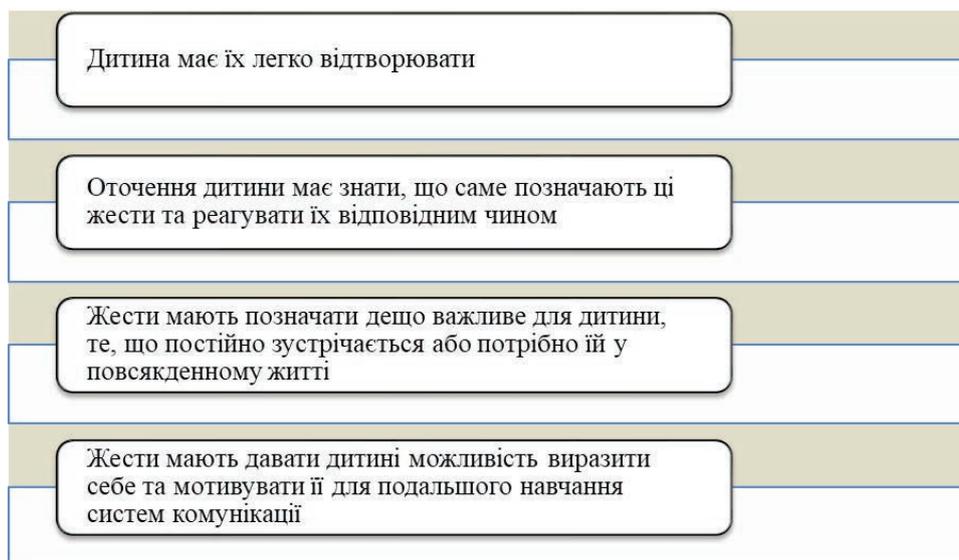
Вибір жестів зумовлено вимогою інтересів і підпорядковано конкретному життєвому оточенню дитини. Жести дозволяють візуалізувати образ того чи іншого слова, дії.

Навчання жестах починають із вправ на дотик. Їх мета – допомогти дитині усвідомити власні руки. Рухам рук можна навчати за

допомогою ігор на хапання, пальчикової гімнастики та інших вправ. У процесі навчання жестах доцільно формувати вміння встановлювати зоровий контакт (наприклад, вправи на сприймання виразу обличчя) (Kompanets, 2011).

Розпочинають навчання зі загальноприйнятих жестів (на кшталт «Бувай!», «До побачення»), а також рухи, необхідні дитині для вираження своїх потреб. Зазвичай починають зі знаків, які позначають погодження – «так» і незгоду – «ні», повторення дії – «ще» (наприклад, постукування один об одного стиснутих кулачків), жест-дотик до руки дорослого. Поряд із розширенням експресивно-мімічних виразних жестів навчають і жестах емоційно-дійєвим або зображувальним. Таким чином, дитина зможе виразити прохання або протест, попросити додатково їжу, продовження гри, перегляду мультфільмів, прослуховування пісень. Саме ці мотиви є провідними в мотивації для спілкування з раннього дитинства. Далі вибір жестів є суто індивідуальним. Для вивчення та запам'ятовування жестів використовують альбоми з крупними картинками або фото, що зображують певні предмети чи дії, супроводжуючи демонстрацію відповідними жестах. Альбоми включають у сюжетні ігри, наприклад, під час вивчення розпорядку дня. Для запам'ятовування жестів використовуються також пальчикові ігри з віршами.

В комунікацію з допомогою жестів має включитися й оточення дитини, наприклад, шляхом складання книги тих жестів, якими вже оволоділа дитина.

Рис. 4. Вимоги до використання жестів із дітьми з ТПМ

Візуальний контакт є виключно важливим елементом спілкування. У поєднанні з мімікою погляд виражає зацікавленість і зосередженість уваги того, хто слухає на мовці. За допомогою очей передаються найточніші сигнали про стан людини, тому що очі займають центральне положення в людському організмі, а зіниці поводяться цілком незалежно – розширення та звуження зіниць не піддається свідомому контролю. Підмічено, що при денному світлі зіниці можуть звужуватися та розширюватися залежно від того, як змінюється ставлення і настрої людини. Якщо людина збуджена або зацікавлена чимось, або перебуває у піднесеному настрої, її зіниці розширюються в 4 рази в порівнянні з нормальним станом. За сердитого, похмурого настрою зіниці звужуються. За поглядом і виразом очей безмовленневої дитини можна оцінити її стан, настрої, зацікавленість певними предметами чи діями.

Але діти без мовлення зазвичай не володіють етикетними правилами спілкування, не вміють ініційовано вступати у взаємодію з оточенням, не мають потреби дивитися в очі. Встановлювати зоровий контакт із дитиною важливо на одному рівні з нею (наприклад, присісти, щоб фізично бути на рівні очей дитини), попередньо усунувши всі слухові подразники (приглушити гучну музику, телевізор, прибрати смартфон, закрити вікно тощо) та подразники, що відволікають увагу або викликають роздратування дитини. Для привернення зорової уваги дитини можна використати її улюблену іграшку, яку дорослий тримає на рівні своїх очей, можна

скористатися дзеркалом, якщо разом сидіти навпроти нього та дивитися один на одного у дзеркало. Важливо, щоб дитина реагувала на своє ім'я, спрямовуючи погляд на дорослого. Для цього під час звернення до дитини використовується лише одна форма імені, ім'я завжди потрібно ставити на початку речення-звернення, яке передбачає приємну для дитини дію. І не називають дитину на ім'я, коли висуюють певні, не завжди приємні чи небажані для неї вимоги. Якщо дитина не реагує своє на ім'я, можна підійти до неї, повернути за плечі до себе й знову вимовити її ім'я, заохочуючи кожну позитивну реакцію дитини.

Кожній дитині із ТПМ треба навчитися виражати свої емоції і почуття. Нездатність дитини правильно виразити свої почуття, скутість, неадекватність мімічно-жестового мовлення ускладнює її спілкування з дітьми та з дорослими. Нерозуміння ж іншої людини, події – причина виникнення страху, негативізму, ворожості, неадекватної поведінки.

Емоція – це загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності (Mikhova, 2010). В психології розрізняють прості та складні емоції. Переживання задоволення від їжі, бадьорості, втоми, болю – це прості емоції(залежно від того, які потреби вони задовольняють); за забарвленістю (позитивні, зумовлені сприятливими для організму подіями або негативні, які стимулюють активність організму, спрямовану на уникнення або усунення шкідливих впливів); за соціальними ознаками (моральні, інтелектуальні, естетичні

тощо). Зовнішньо емоції виявляються в мімічному виразі обличчя, позі, жестах, виразних рухах (Mikhova, 2010).

Міміка це – сукупність рухів м'язів обличчя, які виражають стан людини або її ставлення до того, що вона сприймає, уявляє, пригадує, обмірковує, наприклад, насуплені брови, усмішка, зосереджений погляд (Mikhova, 2010). Безмолвеневі діти, як правило, відрізняються малорухомою мімікою, у них рідко змінюється сталий настрій.

Емоції органічно пов'язані з почуттями. Переживання емоційних станів – радості, любові, дружби, симпатії, прихильності або болю, суму, страху, ненависті, презирства, огиди тощо – завжди супроводжуються відповідними зовнішніми або внутрішніми виразами. Емоційна пам'ять формується на основі позитивного або негативного підкріплення від різних подразників. Негативні емоції, які виникають у дитини з порушеннями психофізичного розвитку у відповідь на часті хворобливі процедури, приміщення в спеціалізованій установі, відрив від мами та близьких фіксуються її емоційною пам'яттю, а надалі можуть стати джерелом її страхів, непевності, гальмівних рис характеру.

Природа емоцій і почуттів органічно пов'язана з потребами. Потреба як нужда в чомусь завжди супроводжується позитивними або негативними переживаннями в різноманітних їх варіаціях. Характер їх переживання зумовлюється ставленням особистості до потреб, обставин, які сприяють або не сприяють їх задоволенню.

Але емоційна сфера безмолвенневої дитини не розвивається спонтанно, і їй потрібно навчити розуміти свій емоційний стан, розпізнавати емоції не тільки в собі, а й в інших людях за мімікою обличчя, жестами позою, формувати вміння виражати свої емоції та керувати ними.

З метою оптимізації комунікації, викликання позитивних емоцій використовують фотографічний альбом. Створюючи такий альбом, підбирають фотографії близьких для дитини людей (батьків, родичів, друзів, знайомих), позначені режимні моменти: прийом їжі дитиною, заняття, сон, прогулянка, в гостях, в ігровій кімнаті, свята тощо. Емоції, які знайдуть своє відображення на кожній фотографії, мають відповідати певній життєвій історії, яка

може моделюватися на занятті. І перша емоція, з якої починають – емоція любові: показати, як мама любить дитину, як дитина любить маму, підключаючи обійми, цілунки, міміку. Дитини повинні знати, що її люблять, відчувати себе захищеною.

В подальшому цей альбом можна також доповнити реальними фотографічними зображеннями із безпосереднього оточення дитини, які вона буде використовувати під час комунікації із іншими людьми для вираження своїх бажань, емоцій, почуттів, особистих станів.

Створюються спеціальні життєві чи казкові ситуації, які можуть викликати необхідні емоції. Дорослий називає емоцію, підкріплюючи її виразом обличчя на фотографії і звертаючи увагу на міміку (лобові м'язи, брови, очі, губи). Адже саме мімічні рухи допомагають виразити свій емоційний стан, продемонструвати інтерес, бажання, розуміння або байдужість. Для деяких безмолвенневих дітей, які не встановлюють ще зорового контакту, не спостерігають за мімікою дорослого, первинно легше сприймати відповідну до емоції міміку казкового герою чи тваринки. Навчання розпізнавання та копіювання міміки обличчя краще починати з контрастних емоцій (наприклад, радісний та сумний, веселий і сердитий, бадьорий і сонний тощо).

Радість – одна з найбільш позитивних і найпростіших емоцій з погляду мімічного виразу. Посмішка, яка з'являється на обличчі дитини без мовлення є «жестом», який адресовано дорослому. Так дитина виявляє свій настрій, свідчить про задоволення її потреб, бажань, очікувань. Для формування позитивного емоційного стану широко використовують опосередковані технології (музика, співи, танець, перегляд емоційно насичених кінофільмів із життя дитини, наприклад, зі святкування її дня народження, купання в басейні, занять з анімалотерапії, анімаційні емоції дітей і тварин), прийом заохочення за будь-який прояв комунікації з боку дитини.

Кожну емоцію бажано підкріплювати інтонаційно забарвленими звуками, вигуками, наприклад, «Ай!» – мені боляче, «Ой!» – налякався..., «Ооо!» – здивувався чи зрадив – від ситуації, «У!» – я сердитий, «Ух!» – я задоволений, «Хаа!» – як смішно тощо. Можна скористатися «Фонетико-емоційною абеткою» (розроблену Ю. Рібцун), в якій на позначення

кожного звука підбрано символічні емоційно-комунікативні ситуації (Marchenko, 2019).

На початкових етапах відображення емоцій діяльність організують перед дзеркалом за умови спільного виконання з дорослим, щоб дитина могла перевірити правильність відтворення, згодом – за наслідуванням, потім – за вербальною інструкцією, і нарешті – самотійно, без використання зорової опори, а діючи за уявленнями.

Дітей навчають диференціювати емоційні стани людини. Різноманітні ігри на розвиток розуміння, визначення та співставлення різних емоційних станів за мімікою проводять відповідно до навчання виражати емоцію: за зображеною ситуацією, за мімікою обличчя людини, за символічними зображеннями. Цікавим і корисним є завдання на моделювання емоцій за допомогою зображень, де потрібно підібрати за мімікою верхню частину символічно зображеного обличчя до нижньої відповідно до емоції (за фото, картинним зображенням ситуації, за виразом обличчя дорослого).

Для розвитку взаємодії використовують прості рольові ігри, моделювання ситуацій, які надають можливість застосовувати усі експре-

сивні природні засоби. Одночасна демонстрація міміки, постави, жесту здійснюють більший вплив на емоційний стан дитини, аніж їх окреме використання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Емоції тісно пов'язано з поведінкою дітей. Отже, потрібно усвідомлювати, якими потребами обумовлена поведінка дитини без мовлення. Можливо, дитина втомилася і згодніла, їй потрібно перепочити і поїсти. Або ж вона потребує відпочинку чи сумує за мамою перебуваючи з дитячому садку, і їй потрібна увага, або ж вона просто не розуміє, чого від неї вимагають. Як дорослі реагуватимуть на прояв емоцій і переживань дітей, так вони й сприйматимуть себе та відповідно почуватимуться в соціумі. Вкрай важливо навчити дитину розуміти та правильно виражати власні емоції. Разом із жестовою комунікацією вони дозволять дітям із тяжкими порушеннями мовлення правильно повідомляти про свої потреби, задовольняти бажання, ініціювати взаємодію, а отже, значно покращать якість їх життя у мікросоціумі, нададуть можливість отримувати нові знання та уміння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боряк О., Косенко Ю. Альтернативна комунікація як засіб розвитку мовленнєвої діяльності дітей із комплексними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 1, 2021. С. 264–270.
2. Єжова Т. Є. Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 2011. № 8. С. 73–80. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2011_8_11
3. Мартиненко І. В. До проблеми порушень комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 16. С. 288–291.
4. Марченко І. С. Педагогічні технології комунікативного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Навчально-методичний посібник*. Київ: ТОВ «ДІА». 2019. 147 с.
5. Міхова А. Г. Емоції і прояви емоцій: історичний екскурс (стресові та стресоподібні стани). *Наука і освіта*, 2010. № 3. С. 95–98.
6. Компанець Н. Готовність до навчання читання: індивідуальний підхід. Системи допоміжної альтернативної комунікації для дітей з аутизмом. *Дефектологія*, 2011. № 2. С. 20–24.
7. Січкачук Н. Д. Використання невербальних засобів спілкування на логопедичних заняттях зі старшими дошкільниками з моторною. *Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. № 22. С. 243–245.
8. Трофименко Л. І. Особливості розвитку особистості дошкільників з мовленнєвими порушеннями. *Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами*. Донбаський державний педагогічний університет, 2018. Том 8. С. 224–229.
9. Anderson, A. E. (2002). Augmentative communication and autism : A comparison of sign language and the Picture Exchange Communication System. Doctoral dissertation. Dissertation Abstracts International : Section B : The Sciences and Engineering, 62, 426 p.
10. Walker, M., Parson, P., Cousins, S., Carpenter, B. and Park, K. (1985). Symbols for Makaton. Back Hill, UK: The Resource Centre.

REFERENCES:

1. Boriak O., Kosenko Yu. (2021) Alternatyvna komunikatsiia yak zasib rozvytku movlennievoi diialnosti ditei iz kompleksnymy porushenniamy. [Alternative communication as a means of developing the speech activity of children with complex disorders]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 35, tom 1. S. 264–270 [in Ukrainian]
2. Iezhova T. Ye. (2011) Alternatyvna komunikatsiia yak zasib sotsialnoi reabilitatsii ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy zhyttiediialnosti. [Alternative communication as a means of social rehabilitation of children with disabilities]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*. № 8. S. 73–80. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2011_8_11 [in Ukrainian]
3. Martynenko I. V. (2010) Do problemy porushen komunikatsii u ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. [To the problem of communication disorders in children with severe speech disorders]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia: zb. nauk. prats.* Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2010. № 16. S. 288–291.
4. Marchenko I. S. (2019) Pedahohichni tekhnolohii komunikatyvnoho rozvytku ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. [Pedagogical technologies of communicative development of children with severe speech disorders]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: TOV «DIA». 2019. 147 s.
5. Mikhova A.H. (2010) Emotsii i proiavy emotsii: istorychnyi ekskurs (stresovi ta stresopodobni stany). [Emotions and manifestations of emotions: a historical excursion (stress and stress-like states)]. *Nauka i osvita*. № 3. S. 95–98.
6. Kompanets N. (2011) Hotovnist do navchannia chytannia: indyvidualnyi pidkhid. Systemy dopomizhnoi alternatyvnoi komunikatsii dlia ditei z autyzmom. [Readiness for learning to read: an individual approach. Assistive alternative communication systems for children with autism]. *Defektolohiia*. № 2. S. 20–24.
7. Sichkarchuk N. D. (2012) Vykorystannia neverbalnym zasobiv spilkuvannia na lohopedychnykh zaniattiakh zi starshymy doshkilnykamy z motornoiu. [The use of non-verbal means of communication in speech therapy classes with older preschoolers with motor skills]. *Naukovyi chasopys imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia*. Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova. № 22. S. 243–245.
8. Trofymenko L. I. (2018) Osoblyvosti rozvytku osobystosti doshkilnykiv z movlennievymy porushenniamy. [Peculiarities of personality development of preschoolers with speech disorders]. *Teoretychne i metodychne zabezpechennia navchannia ta vykhovannia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy*. Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. Tom 8. S. 224–229.
9. Anderson, A. E. (2002). *Augmentative communication and autism : A comparison of sign language and the Picture Exchange Communication System*. Doctoral dissertation. Dissertation Abstracts International : Section B : The Sciences and Engineering, 62, 426 p.
10. Walker, M., Parson, P., Cousins, S., Carpenter, B. and Park, K. (1985). *Symbols for Makaton*. Back Hill, UK: The Resource Centre.